
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÚJ NYELVTANI KATEGÓRIA: A HALMAZNEVEK

Ágoston Mihály: *A magyar halmaznevek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

Ágoston Mihálynak imponáns terjedelmű, gazdag problematikájú, alaposan végiggondolt, világos szerkezetű értekezése több mint húsz évnyi kutatómunkájának kiértelt eredményeit tárja elénk.

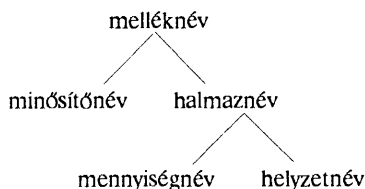
A szerző eredetileg a magyar számnevekkel kezdett el foglalkozni, amelyeknek szófaji kategóriája régtől fogva vitás volt, s már nagyon esedékesnek látszott e kategóriának kritikai elemzése. A szerző éles logikájú vizsgálódása azonban csakhamar rávilágított arra, hogy a régebbi számnév-kategória nagyon heterogén elemeket, többnyire úgynevezett számszavakat (számmal kapcsolatos, bármely szófaji értékkel bíró szavakat és szerkezeteket) foglalt össze, s a velük szemben való állásfoglalás szükségessé teszi olyan elvi kérdésekkel való kapcsolatba hozásukat, mint a szó és a szófaj fogalma, a beszéd és az írás, a nyelv és a nyelvtan viszonya stb. Kiderült, hogy egy látszólag szűk témának a kutatása megbolygatta igen fontos kategóriáknak: a szófaji rendszernek, a magyar esetrendszernek, a morfematikának a kérdéskörét, ideértve a magyar függősök problematikáját is, amelyek területén már eddig is Ágoston Mihály ért el alapvető eredményeket.

Külön ki kell emelnünk a szerzőnek a szófajokkal kapcsolatos rendkívül világos elméleti állásfoglalását, ti. a következőt: „Elvben nem beszélhetünk egy-egy szó (még kevésbé egy-egy hangsor) szófajáról, mivel elvben bármely szónak (főleg közszónak) több jelentése is lehet, s elvben ezek a szójelentések más-más szófaj jegyeit viselhetik. Tehát csak a szójelentés szófajáról beszélhetünk, és az egyes szavak poliszémiaja alapján az egyes szavak szófaji értékeiről.”

Mielőtt bárki azt gondolná, hogy ez a felfogás a szófaj ismeretes kritériumai (jelentés, alaktani viselkedés, mondatbeli szerep) közül egyoldalúan a jelentést tenné dominálóvá (amit újabban sokak és joggal bírálnak), meg kell mondani, hogy Ágoston szerint a tárgyi jelentés a szójelentésnek csak egyik (nem nyelvtani) komponense; s a szójelentésnek szófajhoz kötődésében a grammatikai elemek dominálnak. Egyébként is, hogy egy többjelentésű szó az adott esetben milyen szófajként szerepel, azt többnyire nagyon nehéz megállapítani a mondat-, illetőleg szövegkörnyezet ismerete nélkül. Pl. a „*Kék ruhát* vett fel” mondatban a *kék* szó melléknév, hiszen minőségjelző. A „Ruhái közül a *kéket* vette

fel” mondatban a *kék* szó főnévi szerepű melléknév, hiszen a mondat így rekonstruálható: „Ruhái közül a *kék ruhát* vette fel.” „A *kékek* győztek” mondatban azonban a *kék* szó már nem melléknév, hanem főnév. (A felhozott példák az én alkotásaim.)

Nem véletlenül hoztam fel melléknévet illusztrációul: Ágoston Mihály megvilágításában ugyanis az ún. számnév (halmaznév) ugyanúgy akcidentális kategória, akár a melléknév, ezek ugyanis egy szubsztanciális kategóriához, főleg a főnévhez kapcsolódó járulékos kategóriákat jelölnek (ilyen az ige is, de ez más természetű szófaj). Ezért szerzőnk szerint az eddig számnévnek nevezett szófaji kategória többnyire a melléknévnek egyik alfaja. Minthogy az ún. tőszámnév és sorszámnév az ő elemzésében összefoglalóan (új műszóval) halmaznévnek minősül, elhelyezkedése a melléknév szófaján belül így alakul:

Ehhez a modellhez a következő megjegyzések fűzhetők. Minthogy a melléknév a fő kategória neve, el kellett nevezni azt az egyik alárendelt kategóriát, amelyet az eddig melléknévnek nevezett szavak alkotnak. Ez a *minősítőnév*. A számnév terminus pedig Ágoston szerint azért bizonyul tarthatatlannak, mert a közös tárgyi jelentés (számok jelölése) nem lehet alkalmas egy homogén szófaji osztály megnevezésére (eszerint külön szófajba tartozhatnának pl. a színnevek, íznevek stb.). A halmaznevek közül a mennyiségnevek nem feltétlen tartalmazznak számszót (pl. *csomó, rengeteg, tengernyi*). A helyzetnevek közé szintén nemcsak számszói elemek tartoznak (*első, utolsó, középső* stb.).

E koncepció kialakításával párhuzamosan Ágoston Mihály kétirányú előmunkálattal végzett. Egyrészt áttekintette az ide vonatkozó magyar szakirodalomból a fontosabb nyelvtanoknak (a legrégebbieket is ide értve) a magyar számnevekkel (ill. számszókkal) kapcsolatos megállapításait, továbbá néhány fontos idevágó tanulmányt. Másrészt igen gazdag anyagot gyűjtött, jól megválogatott szempontok szerint, egy roppant terjedelmes korpuszt tekintett át.

A szakirodalom megállapításait kritikusán összevetette saját nézeteivel, s így ez utóbbiak tovább csiszolódhattak. A korpusz szolgáltatta anyag pedig elsősorban a kategóriák árnyalásához, finomításához járult hozzá.

Mielőtt a szerző – immár a szakirodalom kritikai felülvizsgálatából fakadó ismeretek, eredmények birtokában – rátérne a melléknév s ezen belül a halmaznév fajainak ismertetésére, részletesebben kifejti a bevezetésben fölvetett alapkérdéseket.

Tüzetesen elemzi a beszéd és írás viszonyát a számnevek, számjegyek, számszók tükrében, ahol is különböző olvasatok lehetségesek, s ezekkel kapcsolatban nyelvhelyességi és helyesírási kérdéseket is érint. Mindezekkel egyetérthetünk. Sőt az írásképek az olvasatra gyakorolt hatása, ennek erősödése következtében ma már olyan olvasat is lehetséges, amit a szerző nemlétezőnek mond; rádióban, televízióban, előadásokon még a legműveltebb szakemberek szájából is gyakran, sőt szinte kizárólagosan hallani az 1988. évben efféle kimondását: *az ezerkilencszáznolccvannolc évben*. Sajnos.

Közelebbről megvilágítva a szerző az értekezésben használt terminológiát, röviden

összefoglalja a magyar függőszók problematikáját, alaposabban kifejti a már említett rekonstruálás (vö. *kéket – két ruhát*) fogalmát (s ezen belül a *két* és a *kettő* halmaznév használatát), a szó fogalmára, a poliszémiaira és a többszófajúságra, a szófaj kritériumaira, a szófaj és mondatrész viszonyára, az eset (esetrendszer) problematikájára, valamint bizonyos morfémákra (így az ún. zérus morfémaváltozatokra) vonatkozó nézeteit.

Mindezek után a disszertáció egy részletesebb szófaji rendszert vázol föl, ideértve a magyar esetrendszert is. Az eddig több vonatkozásban – néhol csak mozaikszerűen – érintett kérdések itt magasabb fokon, szintetizálva nyernek megfogalmazást. Talán fölöslegesen is hangsúlyozza Ágoston Mihály, hogy „logikus az, ha az esetrendszert a szintaxis helyett az alaktan tárgyalja”, hiszen ő morfológiai esetrendszert vizsgál, nem másfélét (pl. szemantikait), mégpedig éles logikával, finom disztinkciókkal. Esetet csak a főnévvel kapcsolatban ismer el, ami az ő szófaji felfogásának természetes következménye. Mindamellett e felfogás (szófaja a szójelentésnek van) alapján kimunkálja és bemutatja saját rokonszenves – vertikális és horizontális tagolású – szófaji rendszerét, amelyből külön újdonságértékkel emelkedik ki a névmások kategóriája. (Tanulságait jól kamatoztatja a szerző a halmaznevekről szóló nagy fejezetet követően, a halmaznévi névmásokat bemutató fejezetben.) Emellett (részben ez előtt) olyan fontos kérdések merülnek fel, mint a magyar főnév determináltsága, a magyar akcidencia sajátossága, a nem halmaznévi számszók szófaji besorolása. Így érkezünk el az értekezés által célba vett szófajhoz, pontosabban az ezt is magába foglaló fölérendelt kategóriához, a melléknévhez.

Az értekezés gerincét alkotó fejezet „A melléknév” cím alatt csak elnagyoltan foglalkozik a melléknévnek egyik – már említett – alárendelt osztályával, a minősítőnevekkel, így is igen értékes az itt feltárt sajátosságok bemutatása.

Mint már említettem, a melléknév másik alosztálya a halmaznév, s ennek két alfaja van: a mennyiségnév és a helyzetnév. A *mennyiségnév* műszóval és annak meghatározásával csak egyetérthetünk: „A mennyiségnév a jelölt szubsztancia tagolt vagy nem tagolt halmazának nagyságát jelöli, mégpedig önálló szóként vagy szószerkezet függőszói utótagjaként.” Az önálló, nem függőszói mennyiségneveknek három típusát mutatja ki, itt a *határozott (három ember)* és a *határozatlan (sok ember)* mennyiségnevek mellett (helyesebben szólva: között) leleményesen fölveszi, elkülöníti a *megközelítő* mennyiségneveket is (*négy-öt ember*). Mindezeket – igen finom analízáló készséggel – tizenöt kategóriára osztja. A függő mennyiségnevek csak határozottak és határozatlanok lehetnek, megközelítők nem, és további 9 kategóriába sorolhatók.

A helyzetnév alfajainak finom analízisével teljesen egyetértek, ti. azzal, hogy a helyzetnevek lehetnek fölsorolók és szembeállítók; a fölsorolókon belül határozottak (a *második nap*), megközelítők (*negyedik-ötödik év*) és határozatlanok (*sokadik cigaretta*), a szembeállítókon belül határozottak (*az egyik fülén bemegy, a másikon kijön*) és határozatlanok (a *közbeeső* akadály). A helyzetnevek további osztályozása 19 kategóriát eredményez. Itt is megnyilvánul hát a szerzőnek dicséretes hajlama a minuciózus elemzésre, akár előzőleg a mennyiségnevekkel kapcsolatban, illetőleg utóbb, az értekezés végén a számszavas szerkezetek (pl. *12,9 százalék*, olvasata: *tizenkét egész kilenc tized százalék*) elemzésében.

A számszavas szerkezeteknek kereken húsz típusát különíti el a szerző (bár szerinte ez csak egy töredéke annak, amit összegyűjtött). A velük foglalkozó fejezetről a következőket írja: „A fejezet témájának és céljának az ad jelentőséget, hogy némi betekintést nyújt a halmaznevekkel és a számszavakkal alakult szerkezetípusok sajátosan nagy változatoságára, elterjedtségére és mindennapiságára, valamint arra, hogy a szerkezetek elemei –

elsősorban a függőszói szerkezettagok – hogyan s milyen mértékben kapcsolódnak az önálló halmaznevekhez, más számszavakhoz és egymáshoz is, sőt hogy a szerkezetítípusok is hogyan szövődnek bele másik szerkezetbe, hosszú, a szintagmánál rendszerint jóval zártabb láncolatba.” Mondani se kell, hogy ez a fejezet is számos helyesírási és nyelvhelyességi kérdést vet fel, akárcsak előzőleg a Beszéd és írás című fejezet, szépen illusztrálva a disszertáció elméleti kérdéseinek összekapcsolását a mindennapi gyakorlattal.

A mennyiségnevek, a halmaznevek és a számszavas szerkezetek aprólékos osztályozása némelyek szemében azt a látszatot keltheti, hogy a szerző hajlamos a szórszálhasogatásra, a konok merevségre, a túlzó precízkedésre. Szó sincs erről. Ágoston Mihály nagyon helyesen és igen rokonszenvesen a nyelv mai állapotát úgy fogja fel, mint korábbi változások eredményét és az újabb változások alapját. Világos számára, hogy a nyelvi szinkronia tipikus kategóriái mellett akadnak nem tipikusak, a teljesek mellett töredékesek, a biztos határuak mellett átmenetiek stb. Ennek a nézetének az értekezés több helyén világos tanújelét adja; átmenetekről, határesetekről szól pl. a minősítő és a halmaznevek: a mekkoraság és a mennyiség, a minőség és a helyzet tekintetében; a homonímia és a poliszémia viszonylatában; tekintettel van a szófajváltásra stb. Impozáns nagyságú korpuszát, amelyet főleg az értekezés gerincét adó részben, a melléknevek, a halmaznevek, majd a számszavas szerkezetek kategorizálásában használ fel, szintén nem kezeli mereven, adatai között szétválasztja a tipikusakat és az esetlegeseket, kiegészíti őket saját kompetenciájából, és más forrásokra, nyelvtanokra, de főleg szótárakra támaszkodva, potenciális formákat is felvet.

Figyelemre méltó része a dolgozatnak az Alakjegyek című fejezet is, itt már előzőleg érintett részleteket foglal össze, esetleg fejt ki bővebben, mégpedig az *-ik* toldalékkal, a számszók töveivel, az egyeztetéssel és a számszavas összetételekkel kapcsolatban.

Az értekezés fogalmazása végig világosan érthető, élvezetes és gördülékeny. Talán csak egy kis részlet okoz majd nehézséget az olvasónak, mégpedig a törtszámnévvel kapcsolatos; ezt magam is csak több nekifutásra értettem meg. Persze a fogalmazás bonyolultsága magának a nyelvi kategóriának komplikált voltából származik. „A törtszámnév meghatározása – írja a szerző – nem véletlenül körülményes, hiszen az akcidenciajelölés módjában is, alaktani jellegében is sajátos kategória.” A dolgozat áttekinthetőségét számos képlet és összefoglaló táblázat segíti. A csak látszólag sok ismétlés is a megértést szolgálja, didaktikus jellegű, ugyanis bennük az ismétlődő problémák más-más oldalról, más-más összefüggésben, illetőleg összefoglalóan kapnak megvilágítást (l. pl. az imént említett Alakjegyek c. fejezetet). Markánsan domborítják ki a magyar nyelv idevágó sajátosságait a más nyelvekkel való, kontrasztív egybevetések, elsősorban természetesen a szerbhorvát, de egyéb nyelvekkel, pl. az arabbal is.